

Tunus ve Tunus İbâdîleri Üzerine Gezi Notları

Travel Notes on Tunisia and the Ibadi Muslims of Tunisia

Ahmet Faruk GÖKSÜN

Arş. Gör. | Res Asst.

Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku
Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Islamic Jurisprudence

Kocaeli, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-0107-0492>

ahmetfarukgoksun@gmail.com

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Seyahat Notları | Travel Notes

Başvuru | Submission: 07.09.2025

Kabul | Accept: 24.12.2025

Yayın | Publish: 31.12.2025

DOI: <https://doi.org/10.18403/emakalat.1779379>

Atıf | Cite As

Göksün, Ahmet Faruk. "Tunus ve Tunus İbâdîleri Üzerine Gezi Notları". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 18/2 (Aralık 2025), 697-716. <https://doi.org/10.18403/emakalat.1779379>

Değerlendirme: Bu makale bir hakem tarafından incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: This article was reviewed and evaluated by a reviewer. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Complaints: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bu çalışma, İbâdilik araştırmaları kapsamında Tunus'a yapılan on günlük ziyaretin gezi notlarından oluşmaktadır. Bu gezi kapsamında başta başkent Tunus olmak üzere Benzert ve Kayrevân şehri ayrıca Tunus İbâdilerinin merkezi konumunda olan Cerbe adası ziyaret edilmiştir. Bu gezi sadece İbâdilik araştırmalarına hasredilmemiş, gezi esnasında mezkur bölgelerin tarihi, kültürel ve turistik yerleri ziyaret edilmiş, İbâdî merkezlerle gidilmiş ve İbâdî isimler ile görüşmeler yapılmıştır. Bu yazıda zikredilen faaliyetler esnasındaki gözlem ve yorumlar aktarılmış, anlatılanlar resimler ile desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbâdilik, Tunus, Cerbe, Kayrevân

Abstract

This study consists of travel notes from a ten-day visit to Tunisia as part of research on Ibadism. During this trip, visits were made to the capital Tunis, the cities of Benzert and Kairouan, and the island of Djerba, which is the center of Ibadism in Tunisia. The trip was not solely dedicated to Ibadi studies; during the trip, historical, cultural, and tourist sites in the aforementioned regions were visited, Ibadi centers were visited, and interviews were conducted with Ibadi figures. Observations and comments made during the activities mentioned in this article are conveyed, and the narrative is supported by photographs.

Keywords: Ibadism, Tunisia, Djerba, Kairouan

Giriş

Tunus, resmi adıyla Tunus Cumhuriyeti, Kuzey Afrika'da, Akdeniz kıyılarında yer alan bir ülkedir. Batısında Cezayir, doğusunda Libya yer alan ülkenin doğu sınırının bir kısmı ve kuzeyinde ise Akdeniz yer alır. Ülkenin güney kısmı Büyük Sahra Çölü ile kaplıdır. On iki - on üç milyon nüfusa sahip ülkenin başkenti ülke ile aynı ismi taşıyan Tunus kentidir. 163.610 km² yüz ölçüme sahip ülkenin il sayısı ise yirmi dördüttür. Tunus 1956 yılında Fransa'dan bağımsızlığını almış genç bir ülkedir. Ülkenin, Türkiye ile tarihi ve kültürel bağları bulunmaktadır.

Bu yazı 26 Şubat – 07 Mart 2025 tarihleri arasında Tunus'a gerçekleştirilen ve başkent Tunus, Benzert, Kayrevân ve Cerbe adasını kapsayan ilmi ve kültürel gezinin notlarından, bölgeye dair izlenimlerden ve İbâdilik incelemelerinden oluşmaktadır. Yazıda gezi gün gün ele alınacak, bazı ansiklopedik bilgilerin yanı sıra yorum ve gözlemler eklenecek, ayrıca resimler ile desteklenecektir. Gezi notlarına geçmeden önce oraya gidiş süreci ve amacı hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

İbâdî mezhebi Türkiye'de farklı yönleriyle araştırmalara konu olmuş bir mezheptir. Özellikle son yıllarda artan miktarda yapılan çalışmalarda mezhep; İslam tarihi, mezhepler tarihi, kelam, tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat gibi farklı İslami disiplinler tarafından araştırmalara konu olmuştur. Bu alanlar içerisinde en az çalışma yapılan alanlardan birisi ise fıkıh sahası olmuştur. Nitekim bu mezhebin çift boyutlu bir mezhep olduğu diğer bir deyişle bu mezhebin aynı zamanda fikhî bir boyutu olduğu genelde göz ardı edilmiştir. Bundan dolayı mezhebin fikhî yönü, itikâdî tartışmaların gölgesinde kalmıştır. Bu satırların yazarı da Türkiye'de İbâdî fikhî alanında çalışma yapan sayılı isimlerdendir.

Tunus ziyaretini de içeren Kuzey Afrika ziyareti, Kuzey Afrika'da İbâdî fıkıh tarihi hakkında devam etmekte olan doktora çalışması kapsamında yapılmıştır. Kasım 2024 – Mart 2025 tarihleri arasında görevlendirmeli olarak yapılan ziyarette bölgedeki İbâdî mekanları ziyaret edilmiş, buralarda yer alan kütüphanelerde tarama çalışması yapılmış, eser ve kaynak temin edilmiş, İbâdiliğin bölgedeki önemli isimleri ile görüşmeler yapılmış, İbâdilik araştırmacıları ile bir araya gelinmiş ve İbâdîler içinde yaşanarak dini hayatları hakkında gözlemler yapılmıştır. Burada elde edilen veriler başta doktora tezi olmak üzere farklı akademik çalışmalarda ele alınacaktır. Bunun yanında gezi notları biraz daha samimi bir üslup ile ayrıca yayınlanacaktır. Cezayir ve Cezayir İbâdîlerinin farklı çalışmada konu edileceği bu verilerin Tunus ile alakalı kısmı bu yazıda aktarılmaya çalışılacaktır.

Görevlendirilme Süreci

Yüksek lisans tezimde Umman'daki İbâdî fıkıh tarihini ele alırken bu mezhebin Kuzey Afrika'da da ciddi sayılacak miktarda fıkıh eserinin olduğunu fark etmiş ve o zamandan itibaren doktora da bu konu hakkında çalışmaya karar vermiştim. Yüksek lisans çalışmam için Türkiye'de yeterli kaynak bulamayınca Ekim 2020 - Şubat 2021 tarihleri arasında Umman'a gitmiş ve bu dört aylık süreçte orada araştırmalar ve görüşmeler yapmışım. Bu sebeple doktora çalışmam esnasında Kuzey Afrika'ya gitmem gerektiğinin farkındaydım. Nitekim Umman nispeten bilinen ve kaynak istendiğinde ulaşılması mümkün olan bir bölge iken Kuzey Afrika İbâdîleri bu konuda daha kapalı ve içe kapanık bir tutum sergilemekteydiler. Doktora ders ve yeterlik sürecini atlattıktan sonra bölge hakkında bir müddet araştırma yapmış, burada

ulaşılamayan eksik noktaları tespit etmiş ve sorularımı hazırlamıştım. Kuzey Afrika'da İbâdiler Cezayir, Tunus ve Libya'da yer alsa da en örgütlü oldukları ve en çok nüfusa sahip oldukları yer Cezayir'deki Gardâya bölgesi/Mizâb Vadisi olduğu için gidilecek bölge olarak orayı belirlemiştim.

Cezayir'e gitmek için oradaki İbâdiler ile irtibata geçerek kendilerinden davet mektubu talep ettim. Bir müddet sonra ayarlayarak bana gönderdiler. Ben de bu mektup ile görevlendirme almak üzere araştırma görevlisi olarak çalışmakta olduğum Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne başvurdum. – Burada bu tarz araştırmaları destekleyen ve kolaylık sağlayan Kocaeli İlahiyat'ta dekanım, Marmara İlahiyat'ta ise doktora tez danışmanım olan Prof. Dr. Abdullah Kahraman'a ve benim yokluğumu tolere ederek rahatça araştırmamı yapmamı sağlayan Kocaeli İlahiyat'taki İslam Hukuku Anabilim Dalı hocalarıma teşekkür ederim.- Görevlendirmemi aldıktan sonra vize işlemlerinde kolaylık olması için gri pasaporta başvurarak aldım. Tunus hikayesi de aslında tam bu noktada başladı. Nitekim Cezayir Türk vatandaşlarından vize talep eden bir ülkeydi ve ben orada altı ay kalacaktım. Elimde vize muafiyeti bulunan gri pasaportum olacaktı ancak bu pasaportun ne kadar süre ülkede kalmama olanak sağlayacağını bilmiyordum. Bu konuyu araştırmaya çalıştım, yetkili makamlara sordum ancak gelen cevaplar çok muğlaklı. En son Cezayir Büyükelçiliği'ni aradım, onlar beni vize şirketine yönlendirdiler. Onlara sorduğumda en son aldığım cevap ise görevlendirme sürem boyunca orada kalabileceğim şeklindeydi. Ben de kendimi bu şekilde hazırlayarak yolculuğuma başladım ve 25 Kasım günü Türkiye'den uçakla başkent Cezayir'e gittim.

Tunus Ziyareti Öncesi

Cezayir'e inişim üzerinden tam üç ay geçtikten sonra içime bir kurt düştü ve Türkiye Büyükelçiliği'ni aramaya karar verdim. Cezayir Büyükelçiliği'nden aldığım cevaba güvendiğim için bugüne kadar aramak aklıma gelmemişti. Ancak aradığımda beklemediğim bir cevapla karşılaştım. Nitekim elimde gri pasaportum ve görevlendirmem olsa dahi ülkede doksan günden fazla kalamayacağım söylendi. Ben ise tam doksanıncı günün akşamındaydım. Ne yapabileceğimi sorduğumda ise ya polise giderek vize uzatma işleminde bulunmam gerektiği ya da ülkeye giriş çıkış yapmam gerektiği cevabıyla karşılaştım. Cezayir devlet politikası olarak fazla turist istemeyen hatta bu sebeple yer yer zorluklar çıkartan bir ülkeydi. Bu sebeple vize süresi uzatmak için polise gitmem durumunda büyük ihtimalle deport edilecektim. Halbuki benim araştırmam daha bitmemişti. Bu sebeple daha uzun ancak daha az riskli olduğunu düşündüğüm yolu seçtim ve ülkeye giriş-çıkış yapmaya karar verdim. Hava yolu ile uçmam durumunda havaalanı polisinin sıkıntı çıkartma ihtimali yüksekti. Nitekim ülkede doksan günden fazla kalmanın ciddi maddi cezaları vardı. İşin mahkemeye intikal etme sıkıntısı bulunmaktaydı. Ben de bu sebeple kara yolu ile yurt dışına çıkmaya karar verdim. Oradaki kontrolün daha hafif olmasını ümit ediyordum. Kara yolu ile gidilecek en makul seçenek ise Tunus idi. Ben Cezayir'e geldiğimden beri Tunus'a giderek oradaki İbâdî bölgeleri ziyaret etmek istemiş ancak refakat edecek kimse bulamadığım için gidememişim. Bir nevi Allah Teâlâ bana zorunlu Tunus ziyareti nasip etmişti. Bunun benim için Allah'tan gelen bir ikram olduğunu geziden sonra daha iyi anlayacaktım. Ayrıca Tunus'a gelmesem doktora araştırmam da kısmen eksik kalacaktı.

Tunus'a gitme kararı verdikten sonra nasıl gideceğimi araştırmaya başladım. Bulduğum Gardâya vilayeti Cezayir'in ortalarında yer aldığı için kara yoluyla gitmem uzun zaman alacaktı. Halbuki benim ülkede kalma sürem daha fazla uzamadan ülkeden çıkmam gerekiyordu. Bu sebeple Konstantin şehrine uçak bileti aldım. Oradan kara yoluyla devam edecektim. Ancak ülkeden çıktıktan sonra tekrar giriş yapamama tehlikem vardı ve benim bütün eşyalarımı yanıma almam çok zordu. Bu sebeple valizimi hazırladım ve daha birkaç gün önce doktora tezi ile alakalı araştırmalar yapmak üzere yanıma gelmiş kıymetli arkadaşım Harran İlahiyat'ta araştırma görevlisi olan Coşkun Borbuğa'ya teslim ettim. Ben gelemesem o benim valizimi de Türkiye'ye getirecekti. Sırtıma çantamı aldım ve Allah'a tevekkül ederek yola çıktım.

Yolculuğun İlk Günü

Uçağım gece vakti olduğu için özel bir taksi ayarlamıştım. 26 Şubat gece yarısına yakın saatlerde kaldığım yerden ayrılarak havaalanına geçtim. Cezayir'in milli şairi, aynı zamanda bir İbâdî olan Mufdî Zekeriya'nın ismini taşıyan küçük havaalanına giderek beklemeye başladım. Ufak bir yer olduğu için kontrollerde fazla sıkıntı olmadan geçtim ve ilk tehlikeyi atlattığım için rahat bir nefes aldım. Ufak bir uçakla bir saati aşan bir uçuş sonrası gece saat üç sularında

Konstantin'e indik. Yaklaşık bir hafta önce köprüleriyle meşhur bu şehre geldiğim için Tunus arabalarının nereden kalkacağını biliyordum. Havaalanından ilk ben çıktığım için etrafım bir anda taksiciler tarafından sarıldı. Yabancı olduğumu anladıkları için hepsi beni almaya çalışıyordu. Nereye gideceğimi sorduklarına Tunus'a gitmek istediğimi ve beni Tunus'a giden taksilerin olduğu yere götürmelerini söyledim. Ancak anlaşılan ilk kısmı duyunca geri kalan kısma dikkat etmediler ve beni Tunus'a kadar götürmek için yarışmaya başladılar. Nitekim bu, uzun bir yolculuk demekti ve iyi bir paraya tekabül ediyordu. Gecenin karanlığında yurt dışında tek başımaydım ve etrafımda tanımadığım insanlar beni götürebilmek için kavga ediyordu. En son biri baskın çıktı ve beni arabasına yönlendirdi. Ben uzun yol gideceğim için benden önce arabasına aldığı iki kişiyi diğer şoförlere verdi. Ben de binerken adama gösterecek şekilde arabanın plakasını çektim. Aslında o vakitte gönderebileceğim biri zaten yoktu ama binince adama gösterecek şekilde resmi birine atarmış gibi yaptım. Adam beni Tunus'a kadar götürmek için ısrar edince biraz sıkıntı yaşadık ama tek başıma benim için maliyetli olduğunu söyleyerek ikna ettim. Beni Tunus'a gidecek taksilerin olduğu yere götürerek bir şoför ile tanıştırdı. Sabaha karşı bir yolcunun daha gelmesiyle dört bin Cezayir dinarına anlaştık ve yola çıktık. Sınırda kadar bir problem olmadı ancak sınırda pasaportumu kontrol eden polis ülkede doksan günden fazla kaldığımı söyledi. Bu şekilde geçiş yapamayacağımı belirterek beni amirinin yanına götürdü. Zaten gri (hizmet) pasaportuna sahip olduğum için ayrıca dikkat çekiyordum. Sadece bir iki gün aştığımı, durumu bilmediğimi söyleyerek ikna etmeye çalıştım. Bu arada yanımdaki şoför bunun cezasını sorup yüksek bir meblağ olduğunu öğrenince kendi parasını vermemi istedi. Cezayı ödeyince parayı veremeyeceğimden korkuyordu. Onun ödemesini yaptım. Sınırda bir buçuk saate yakın beklemek zorunda kaldık. Şoför ve diğer yolcu benden dolayı beklediği için onlara karşı mahcup olmuştum. En sonunda çıkış damgasını bastılar ve Tunus tarafına geçtik. Tunus bizden vize istemediği için işlem daha kolay oldu. Sonrasında Tunus'a giriş yaparak yol almaya başladık. Bahar gelmeye başlamıştı ve her taraf yemyeşildi. Cezayir'de geldiğim çöl bölgesinden sonra bu manzara iyi gelmişti. Yolda şoförümüz sıcak ekmek alarak bize ikram etti ve yola devam ettik.

İkinci Gün

Sabah olmuştu ve biz başkente yaklaşmak üzereydik. Benim Tunus'ta tanıdığım kimse

yoktu. Yola çıkmadan önce kendisi de bir İbâdî olan Cezayir'deki Gardâya Üniversitesi hocalarından Yahyâ b. Buhûn ile irtibata geçmiştim. Sağ olsun yurt dışında olmasına rağmen ilgilenerek beni karşılayacak birilerini ayarlamıştı. Aslında Umman'da olduğum sürede tanıştığımız Mecdüddin isimli Tunuslu İbâdî bir arkadaşım vardı. Ona da yazmıştım ama hala Umman'da olduğunu söylemişti. Bununla beraber İbâdîlerin yaşadığı Cerbe adasında bana refakat edecek birilerini bulmuştu. Tunus'a yaklaşırken Yahya hocanın verdiği numara ile irtibata geçtim ve Bâbu'l-Bahr'da buluşmaya karar verdik. Sonradan Tunus'ta Bâbu'l-Bahr'a benzer birçok kapı olduğunu fark etmiştim. Bu kapılar eskiden şehrin giriş kapıları olarak kullanılmaktaymış. Şimdi ise etrafındaki surların yıkılması ile sembolik birer yapı olarak kalmışlar. Taksici beni oraya bıraktığında ilk dikkatimi çeken şey erkeklerin çoğunun sakalsız, kadınların çoğunun ise tesettürsüz olmasıydı. Türkiye'den gelmiş olsam belki de

dikkatimi çekmeyecek olan bu durum Cezayir'den geldiğimde dikkatimi çekmişti. Çünkü Cezayir'de İbâdî bölgesi olan Gardâya'dan geliyordum ve orada açık bir kadın görme ihtimaliniz çok düşüktü. Erkekler ise genelde başlarında sarık ya da takke ile gezerdi. Burada ise durum tam tersiydi. Sonradan biraz araştırdığımda fark ettim ki Tunus, Türkiye'dekine benzer bir süreç geçirmişti. Kuruluşundan itibaren kendisine Türkiye'nin laiklik modelini esas alan ülkede bir dönem başörtüsü ve sakalın tamamen yasaklanması gündeme gelmiş. Bu durumun etkileri özellikle başkent sokaklarında açıkça fark edilmekteydi. Bulunduğum yerden çok ayrılmadan etrafi gözlemlemeye başladım. Daha ilk anlardan itibaren Tunus'a içim ısınmıştı. Çünkü Başkent Cezayir'in aksine İslami mimari rahat bir şekilde hissedilmekteydi. Bir İslam şehrinde olduğunuzu etraftaki camilerden ya da tarihi yapılardan fark edebiliyordunuz. Cezayir'de ise

Fransız işgali o kadar şiddetli geçmişti ki tepeden çıkıp şehre baktığınızda kendinizi bir Fransız şehrinde sanabilirdiniz. İslami eserlerin yıkıldığı ya da değiştirildiği ülkede Osmanlı eserlerinin yoğun biçimde olduğu Kasaba bölgesi işgal döneminde topçu ateşleriyle yerle bir edilmişti. Tunus'ta ise bu denli bir yıkım yoktu. İki ülkenin de Fransız işgalinde olmasına rağmen arada bu şekilde bariz bir fark olmasının önemli bir sebebi vardı. Fransa, Tunus'u sadece işgal edip sömürürken Cezayir'i kendi toprağı kabul ederek ilhak etmişti. Kendi toprağı olarak gördüğü için eskiye dair ne varsa yok etmeye çalışıp kendi mimari stilinde yeni yapılar inşa etmişti.

Bir müddet Bâbu'l-Bahr önünde bekledikten sonra Arûsi b. Tardâyet ve arkadaşı Muncî hoca yanıma geldi. Ben onları başkentte sanıyordum ancak başka şehirden geliyorlarmış. Benim buraya gelişim ani olduğu için onlar da geç haberdar olmuşlar ve programlarını ancak ayarlayabilmişlerdi. Arûsi hoca yüksek tahsili olmamasına rağmen kendisini geliştirmiş, özellikle İbâdîlik alanında uzman olmuş bir isimdi. Tunus İbâdîlerinin yaşayan en önemli isimlerinden biri olan Ferhat Ca'birî zamanında kendisini çağırarak İbâdîlerin güncel problemlerini tespit etmesini istemiş, o da bu amaçla Umman'a, Cezayir'in Gardâya vilayetine ve Tunus'un Cerbe adasına giderek buralarda bir müddet kalmış. Kaldığı sürede oralarda önemli isimler ile görüşmüş ve halkı gözlemleyerek her bölge için müstakil birer rapor hazırlamış. Raporu Ca'birî'ye sunmuş ve Ca'birî raporu okuduktan sonra kendisinin kırk yılda ulaştığı sonuçlara kısa bir müddette ulaştığını söyleyerek tebrik etmiş. Hocaya raporu alıp alamayacağımı sormuştum. O da veremeyeceğini söyleyerek içeriğinden kısa kısa bahsetmişti.

O gün Tunus'un merkez bölgesinde hızlı bir tur attık, bana Zeytûne Camii gibi tarihi yapıları gösterip eski şehir kısmında dolaştırdılar. En çok dikkatimi çeken şeylerden biri süslü ve işlemeli kapılardı. Tunus'un meşhur Habib Burgiba caddesinde turladık, saat kulesi gibi önemli simgeleri ziyaret ettik. Ülkenin en önemli caddesi üzerinde Fransa Büyükelçiliği, karşısında yine Fransa döneminden kalma Aziz Vincent de Paul Katedrali ve Tunus Belediye Tiyatrosu vardı. Kısacası Fransa giderken bile buralara sembollerini bırakmıştı.

Büyükelçiliği ise şehrin en işlek yerine kurularak hala buralarda etkin olduğunu ilan

etmekteydi. Aynı cadde üzerinde meşhur tarihçi İbn Haldûn ve ülkenin kurucu lideri Habib Burgiba'nın heykelleri bulunmaktaydı. Ülke bir Akdeniz ülkesi olduğu için insanlar Türkiye'den pek farklı değildi. Biraz dolandıktan sonra yemek için bir yere oturduk. Bu bölgede en yaygın yemeklerden biri olan kuskus sipariş ettik. Cezayir'de kuskus yemiştik ama bu biraz farklıydı. Kuskus bölgede özellikle düğün vb. özel münasebetlerde verilen yemektir. Ülkemizde bildiğimiz kuskustan farklı idi ve ince bulgurdan yapılmaktaydı. Yemekten sonra birkaç kitapçı gezerek hocanın arabasına ulaştık. Hoca bugün beni evinde misafir edeceği için onun şehrine gidecektik. Eskiden başkentte yaşayan hoca sonraları daha sakin bir kıyı kenti olan Benzert'e taşınmış. Benzert'e geldiğimizde kısa bir şehir turu yaptık. Osmanlı'dan kalma şirin mescitleri vardı. Yatsı namazını bu mescitlerden birinden kıldık ve hocanın evine geldik. Hocanın evi üç katlıydı. İlk ve ikinci katı ailesiyle birlikte kullanıyor, misafir geldiğinde katlardan birini ona tahsis ediyordu. En üst kat ise hocanın çalışma odası ve

kütüphanesinden oluşuyordu. Eve girerken ikinci katta durduk, eşini ve kızını bana hoş geldin demeleri için dışarı çağırdı. Kısa bir hoş geldin faslından sonra biz kütüphaneye geçtik. Cezayir'deki İbâdiler çok daha kapalı bir toplum yapısına sahip olduğu için misafir olduğunuz evde evin kadınlarını görmemiz imkansızdır. Burada ise hoca özel olarak bana hoş geldin demeleri için eşini ve kızını çağırmıştı. İki bölgenin İbâdileri arasında rahatlık farkı olduğunu biliyordum ancak bu kadar fark olması biraz garip gelmişti. Nitekim Cezayir'de bazen yolda karşılaştığınızda kadınlar sırtlarını dönerek sizin geçmenizi beklemekteydi. Kadınların sadece tek gözleri ya da yüzleri açıkta olmasına rağmen böyle yaparken aynı mezhebin mensuplarının burada bu şekilde davranması aslında yaşanan çevrenin insan üzerindeki etkisini gösteren önemli örneklerden biriydi. Nitekim Cezayir İbâdileri içlerine kapanarak yaşamışlar, bu durum ise onların toplumun geri kalanından büyük ölçüde soyutlanmalarına yol açmıştı. Tunus İbâdileri ise daha rahat ve açık bir toplum yapısına sahip oldukları için diğer gruplar ile karışmışlar. Bu ise azınlık olan İbâdilerin geri kalan çoğunluk arasında erimesine yol açmıştı. Cerbe'ye gittiğimde bu durumu daha iyi anlayacaktım. O gece saat ikiye kadar hocanın kütüphanesinde benim doktora tezime ve İbâdilik üzerine konuştuk. Hoca bana onlarca kaynak gösterdi. İşime yarayacağını düşündüğüm kaynakların fotoğrafını çektim. Hoca ayrıca bilgisayarındaki geniş arşivini gösterdi. Bir müddet baktık, bir kısmını hocadan aldım. Uzun bir süredir yolda olduğum için müsaade isteyip dinlenmeye geçtim.

Üçüncü Gün

Kalkıp dışarıda kahvaltı yaptıktan sonra hocanın kırtasiyesine geçtik. Orada da bir müddet çalıştıktan sonra ben başkente gitmek için izin istedim. Hoca daha anlatacakları olduğunu söyleyince tekrar uğrayacağımı söyleyerek oradan ayrıldım. Çünkü iki gün sonra Ramazan başlayacaktı ve başkent Tunus'ta biraz dolaşmak için tek günüm vardı. Ufak bir dolmuş ile başkente vardım. Cuma namazını İbâdilerin camisi olan Hentâti Camii'nde kılmak istiyordum. Çünkü Tunus İbâdilerinin önemli ismi Ferhat Ca'biri Cuma namazlarını burada kılıyordu. Kendisi de Cerbeli bir İbâdi olan Ca'biri Tunus'ta yaşayan en önemli İbâdi isimlerden birisiydi. Aynı zamanda akademik yönü bulunan Cabiri'nin İbâdilik hakkında yayınlanmış birçok çalışması bulunmaktaydı. Ayrıca başkent Tunus'ta İbâdilerin en önemli merkezi konumunda olan Cemiyetü Cerbe li-Tevâsul isimli derneğin kurucu başkanıydı. Şimdilerde ise yaşı ve hastalığı dolayısıyla bu işlerle eskisi kadar ilgilenemiyordu. Tunus'a gelmişken onu görmezsem eksik olacaktı. Hocanın özellikle doktora tezi olarak yazdığı ve sonradan kitaplaştırılan *Nizâmu'l-Azzâbe Inde'l-İbâdiyyeti'l-Vehbiyye fî Cerbe* isimli eseri Kuzey Afrika'da, özellikle de Tunus'taki İbâdileri ve Azzâbe sistemini araştıran herkesin dikkatlice okuması gereken bir eser. Hoca aslen Cerbeli olsa da Tunus'un merkezi bölgesi olan Kasaba'da yaşamaktaydı.

Başkente indikten sonra caminin olduğu bölgeye gittim. Cami yerine mescid demek daha doğru olurdu aslında. Çünkü mescid kapalı çarşının içerisinde yer alıyordu ve normal bir bina gibiydi. Zeytûne Camii'sinin de içinde bulunduğu ve "Kasaba" olarak anılan kadim şehrin merkezinde ve kapalı çarşının içerisinde İbâdilerin böyle bir yerinin olması prestij açısından baya iyiydi. Aslında Zeytûne Camii'ne bu kadar yaklaşmışken namazı orada kılmayı çok isterdim ancak o zaman Ca'biri ile görüşmem imkansız oluyordu. Henüz Allah Teâlâ'nın bu konuda bana hazırladığı ikramdan habersizdim. Kapalı çarşının içerisinde bir müddet aradıktan sonra Hentâti Camii'ni buldum. Yoğun bir ilgi vardı. Cemaatten birine sorduğumda buradaki imamın güzel hutbe verdiğini ve o yüzden buraya geldiğini söylemişti. Sonrasında fark ettim ki buradaki insanlar imamın İbâdi olduğu ya da burasının bir İbâdi camii olduğu konusunda herhangi bir fikre sahip değillerdi. Mesela

Cezayir’de böyle bir durum pek mümkün değildi. Nitekim hem camiinin yapısı hem de insanların giyimi onların mezhepleri hakkında fikir vermekteydi. Burada ise bu şekilde bir ayırım göze çarpmıyordu. Ezan okunurken ve kamet getirilirken özel olarak dikkat ettiğimde aynı Cezayir İbâdilerinde olduğu gibi sondaki tekbiri dört defa, tehlili ise iki defa getirdiklerini gördüm. Cemaatin yüzüne baktığımda bu durum ile alakalı olumsuz bir durum ya da bir tepki göremedim. İmam uzun ve güzel bir hutbe irat eyledi. Hem burada hem Cezayir’de gözlemlediğim bir durum vardı. Burada hutbeler kırk dakikadan fazla sürmesine rağmen bizdeki gibi hutbe esnasında uyuklayan ya da telefonu ile uğraşan hiç kimseye rastlamamıştım. Herkes hutbeyi dinliyordu. Hutbe esnasında özel odasından çıkarak gelen Ca’biri imamın sağ arkasında bir sandalyeye oturarak namazını kılmıştı. Namazdan sonra insanlar onunla musafaha yapmak için sıraya girdi. Ben de kalabalığın dağılmasını bekledikten sonra sıraya girdim. Sıra bana gelince elini öpmeye çalıştım ancak izin vermedi. Kısaca kendimi tanıttım ve insanları bekletmemek için devam ettim. Arûsi hoca Ca’biri ile irtibat kurmam için Abdulaziz b. Zikri hocanın telefonunu vermişti. Abdulaziz hoca, Ca’biri’nin kurucusu olduğu Cemiyetü Cerbe li’t-Tevâsul’un şimdiki başkanıydı. Camide kendisini buldum ve insanlar dağıldıktan sonra birlikte Ca’biri’nin yanına gittik. Doktora tezimden ve burayı ziyaret amacımdan bahsedince memnun oldu. Cerbe’ye gidip gitmediğimi sordu. Henüz gitmediğimi ancak gideceğimi söyledim. Gidince orada Mühennâ b. Tivâcini ile görüşmemi söyledi. Kitaplarından bildiğim bu ismin orada yaşadığını bilmiyordum. Benim için de güzel bir bilgi oldu. Ca’biri ile bir müddet görüştüktan sonra Abdulaziz b. Zikri derneğe davet etti ve konumunu anlattı. Bugün saat beşe doğru orada buluşmak üzere anlaştık. Cerbe dönüşü tekrar Ca’biri ile görüşme ümidiyle oradan ayrıldım. Şimdi Zeytûne Camii’ne gidip ziyaret etmek istiyordum. Adını sıkça duyduğum ve görmek istediğim bu tarihi camii beni heyecanlandırıyordu. Zeytûne Camii’nin ilk kuruluşu Emevî dönemine kadar uzansa da bölgeye hakim olan Abbâsiler, Ağlebiler, Fâtımîler ve Osmanlılar camiye farklı katkılarda bulunmuşlardı. Cami, o dönemin diğer camileri gibi dikdörtgen bir avlu etrafında şekillenmişti ve aynı şekilde dikdörtgen bir minareye sahipti. Zeytûne Camii asırlar boyunca bölgedeki en önemli ilim merkezlerinden biri olmuş, alimlerin rağbet ettiği, öğrencilerin ilim öğrenmek için gelmeye can attığı bir mekan olmuştur. Camiye

vardığımda Cuma hazırlıklarının olduğunu gördüm. Cuma namazı vakti geçmişti ancak burada henüz Cuma namazı kılınmamıştı. Etraftakilere sorduğumda ikinci Cuma diye bir şeyden bahsettiklerini fark ettim. Meğer Zeytûne Camii’ne has bir uygulama varmış. Zamanında memurların mesai saatinde camiye gitmeleri yasak olduğu için Cuma namazı Zeytûne Camii’nde nispeten geç bir vakitte kılınıyormuş ki memurlar da yetişebilsin. Halk arasında ikinci Cuma olarak nitelenen bu durum halen devam etmekteydi. Ben de bu sayede çok istediğim Zeytûne Camii’nde Cuma namazı kılma şansını yakalamış olacaktım. İçeri girdiğimde namaz öncesi Kur’ân tilaveti vardı. Kârinin sakalsız ve bıyıksız olması zamanında ülkede uygulanan sakal yasağının bir hatırlatıcısı olarak durmaya devam etmekteydi. Normal Cuma namazı

saatinden yaklaşık iki saat sonra aynı şekilde hutbesi ve namazıyla bir Cuma daha kılmış olduk. Namazdan sonra Kasaba bölgesinde biraz dolaştım. Şehrin kalbi burada atıyordu ve hareketli

bir yerd. Etrafta bulunan irili ufaklı tarihi eserleri dolaştım. Her yerde yer alan işlemeli kapılar dikkatimi çekmişti. Kadim şehir, yeni şehirden uzak değildi. Bilakis çarşı bölgesinden çıkınca resmi binaların olduğu bölgeye yahut meşhur Habib Burgiba caddesine kısa sürede varabilirdiniz. Tunus bayrağı Türk bayrağına çok benzediği için gezerken her gördüğümde Türk bayrağı gördüğümü sanıp heyecanlanıyordum. Özellikle meydanda asılı bayrakları görünce şaşırmıştım. Cezayir'in bayrağında da hilal ve yıldız vardı ancak renkleri farklı olduğu için fazla dikkatimi çekmemişti. Burada hem renkler hem

motifler benzer olunca daha çok dikkatimi çekmişti. Özellikle devrim sonrası Tunus-Türkiye

ilişkileri çok iyi seviyeye gelmişti. Nahda hareketinin Türkiye'ye olan muhabbeti aşıkardı. Ancak Cumhurbaşkanı Said Kays'ın darbe niteliğindeki müdahalesi sonrasında ilişkiler eski durumunu kaybetmişti. Başta Gannüşî olmak üzere Nahda üyeleri tutuklanmış ve hükümetten uzaklaştırılmıştı. Buralarda bir müddet vakit geçirdikten sonra buluşma zamanı yaklaştığı için cemiyeti aramaya başladım. Cemiyet, meydanın üst tarafında Tunus Ulusal Kütüphanesi'nin yakınlarındaydı. Böyle merkezi bir konumda olan derneğin aktif bir yapı olmasını bekliyordum. Önüne kadar gelmişken Tunus Ulusal Kütüphanesi'ni biraz dolaştım. Ancak

vakit dolayısıyla fazla inceleme fırsatım olmadı. Abdulaziz b. Zikrî ile buluşma vaktimiz geldiği için Cemiyet'e geçtim. Bulunduğu konuma göre beklediğimden küçük bir yapıydı. İçeride bir kütüphane, birkaç derslik ve ofisler vardı. Dersliklerden birinde kadınlara yönelik Kur'an dersi devam etmekteydi. Sorduğumda derslerin herkese açık olduğunu öğrendim. İbâdî olmayan kimseler de bu kurslara katılabiliyordu. Hatta anladığım kadarıyla genelde İbâdî olmayanlar vardı. Cemiyet başkanı Abdulaziz b. Zikrî faaliyetleri hakkında biraz bilgi verdi. Ancak bahsettiği faaliyetler normal bir derneğin yapabileceği faaliyetlerdi. Ben İbâdîlik özelinde birtakım çalışmalar olacağını düşünmüştüm. Tunus İbâdîleri, Cezayir'dekilerin aksine çok daha az ve dağınık durumdaydılar. Başkentteki en aktif olması gereken kurumları bile bu şekildeydi. İbâdîlik burada biraz daha kültürel ve folklorik bir yapı halini almaya başlamıştı. Henüz İbâdîlerin asıl mekanı olan Cerbe'ye gitmemiştim. Buraya nazaran oradan daha ümitliydim. Buradaki görüşmelerimi bitirdikten sonra çıktım ve bir otel bularak yerleştim. Eşyalarımı bırakarak yemek için dışarı çıktım. Yarın Ramazan başlayacağı için bu gece ilk teravih namazı

kılınacaktı ve ben ilk teravihi Zeytûne Camii'nde kılmak istiyordum. Biraz erken vakitte namaz için camiye geçtim. Bu tarz camilerin avlusundaki atmosferi çok sevdiğim için biraz avluda

oturmak istiyordum. Ben otururken önümden bir koruma ordusu geçti. Önemli birinin geldiğini anlamıştım ancak kim olduğunu fark edememiştim. Az sonra namaz için içeri geçtim. Gelen kişi Tunus Cumhurbaşkanı Kays Saïd idi. -Kays Saïd 2021 yılında başbakanı azletmiş ve Meclis'in çalışmalarını askıya almıştı. O dönemden itibaren Tunus'taki en güçlü figür idi.- Namaz öncesi yanına farklı kişileri alarak fotoğraflar çekti. Yatsı namazı bittikten sonra ortadaki alanı boşalttılar. Cumhurbaşkanı'nın eline bir metin verdiler ve kameralar kayda başladı. Cumhurbaşkanı bu gece teravih namazı ile başlayan Ramazan ayının gelişi sebebiyle bir tebrik mesajı okuyordu. Mesaj okundu, fotoğraflar çekildi. Cumhurbaşkanı ve ekibi teravihe kalmadan camiye terk ettiler. Aslında Arap ülkeleri ile bizim ülkemiz arasındaki temel farklardan birisi buydu. Buralarda laik ya da solcu kesime mensup siyasetçiler dahi namaz kılıyorlardı. Hatta Tunus bu konudaki

en uç örneklerden biriydi. Laiklik tecrübesini diğer Arap ülkelere nazaran çok daha ağır

yaşamaya rağmen bu şekildeydi. Arap ülkelerinin İslam'a tutunmadaki en büyük yardımcılarını muhtemelen Kur'an-ı Kerim'in Arapça olması ve halkların Kur'an ile daha fazla içli dışlı olması idi. Bu bağ özellikle halk kesiminin İslam'dan kopmasını engelliyordu. Herhangi bir Arap ülkesinde takside giderken ya da bir markete girdiğinizde Kur'an sesi duymanız çok olağan şeylerdendi. İslam'ın bu derece görünür ve hayatın içinde olması ise muhafazakar olmayan kesimin dahi İslam'la bir şekilde bağ kurmasını sağlıyordu.

Cumhurbaşkanı ve ekibi gittikten sonra cami rahatladı ve biz teravih kılmaya başladık. Erkekler caminin içerisinde kadınlar ise açık avluda ya da yine avluda revakların altında namaz kılmaktaydı. İmam Verş kıraatinde ve tane tane okuyarak namaz kıldırıyordu. Namaz uzun olduğu için birkaç imam nöbetleşe namaz kıldırırdı. Namaz

sonrası biraz turlayarak istirahat etmek üzere otele döndüm. Dolu dolu ve bol istifadeli bir gün olmuştu.

Dördüncü Gün

Bugün herhangi bir çalışma yapmadan başkent Tunus'ta biraz gezmek istiyordum. O yorgunlukla uyuduğum için sahur yapamamış, ancak sabah namazı vaktine uyanabilmişim. Namazdan sonra biraz daha dinlenip dışarı çıktım. Rotanın ilk durağı yürüyerek gidebileceğim Bey Türbesi idi. İsmi dolayısıyla Osmanlı Beylerinin türbesi olduğunu düşündüğüm bu yapıyı ziyaret etmek istiyordum. Vardığımda buranın aslında Tunus'ta hüküm süren Türk asıllı Hüseyinî ailesinden Ali Bey'in ve diğer Hüseyinî ailesi mensuplarının kabirlerini içeren bir yapı olduğunu fark ettim. Giriş ücretliydi. İlk başta şaşırdığım bu durum içerideki süslemeleri vb. görünce normal gelmişti. İçeride Hüseyinî ailesine mensup birçok farklı ismin kabri vardı. Fatiha'mı okuyarak ayrıldım.

Bugünkü ikinci durağım başkent Tunus'un en güzel bölgelerinden birisi olan Sidi Bû-saïd bölgesiydi. Mavi beyaz evleri, işlemeli kapıları, Arnavut kaldırımları ve denize nazır konumuyla turistlerin gözdesi olan mekanlardan biriydi. Tipik bir Akdeniz kıyı kentiydi. Burada gezerken kendinizi Alaçatı ya da Yunan adalarında hissedebilirdiniz. Henüz Mart ayı yeni başlamış olmasına rağmen havalar sıcak gidiyordu ve oruçlu bir şekilde buraları gezmek biraz zorluyordu. Bölgenin tepesinde Sidi Bû-saïd zaviyesi bulunmaktaydı. İçeride bir sanduka vardı ancak burasının bir kabir mi yoksa bir makam mı olduğunu tam anlayamadım. Bölgenin içinde çok fazla hediyelik eşya satan yer, restoran, kafe ve şirin oteller vardı. Ayrıca şirin bir mescidi vardı. Ramazan olduğu için restoranlardan bir kısmı kapalı olsa da turistlere hizmet vermek için açık olanlar da vardı. Gerek burada gerek çarşıda gezerken esnaf benim Türk olduğumu hemen anlıyor ve bana bildikleri birkaç Türkçe kelime ile seslenmeye çalışıyordu. Arapça konuşmam

sebebiyle Cezayir'de genelde Suriyeli zannediliyordum. Çünkü Arapça konuşan bir Türk onlara biraz garip geliyordu. Burada ise durum biraz farklıydı.

Bugünkü gezi rotamın sonunda ise buraya yakın bir konumda olan Kartaca yer almaktaydı. Fenikelilerin kolonisi olarak tarih sahnesine çıkan ve Akdeniz ticaretinde Romalıların en büyük rakibi haline gelen Kartacalılar Tunus'ta kurulmuştu. Birkaç kez el değiştiren ve Romalıların eline geçen bölge zamanında bölgenin en önemli kentlerinden biri olmuş, İslam fetihleri sonrasında ise Tunus şehrinin gölgesinde kalmış. Günümüzde burada Kartacalılardan kalma bir antik kent bulunmaktaydı. Geniş bir alana yayılan bölgede farklı yapılar

bulunmaktadır. Bölgenin içerisinde amfityatro, su kemeri, sirk, Kartaca Topheti, Damous Carita Bazilikası, Odéon Tepesi, Antoninler Hamamları ve Saint Louis Katedrali yer almaktaydı.

Antik kalıntıların olduğu bölgeye girmek için bilet almanız gerekiyor. Tek bilet ile farklı yerlerdeki kalıntıları ziyaret etmek mümkün. Alanın tepesinde yer alan Katedral ise şu an restorede olduğu için ziyaretçi kabul edilmiyordu. Hava çok sıcak değilse bölgenin tamamını yürüyerek gezmek mümkün ancak araç eşliğinde gezmek daha makul olabilir. Katedralin olduğu tepeye çıktığımda tam karşı tarafta büyük bir minare gözüme çarpmıştı. Yakın olduğunu düşündüğüm bu camiye yürüyerek gitmeye başladım. Camiye vardığımda yolda gelirken yanında geçtiğim ve taksicinin

kesinlikle ziyaret etmemi tavsiye ettiği Âbidîn Camii olduğunu fark ettim. Şimdiki ismi ise Mâlik b. Enes Camii idi. Yolda gelirken böyle boş bir alana neden bu kadar büyük bir cami yapıldığını merak etmiştim. Ancak şimdi anlıyorum ki caminin yapılma amacı aslında semboller savaşıydı. Tepenin üzerinde yer alan tarihi katedralin karşısına bu derece büyük bir cami inşa edilerek aslına burasının bir İslam toprağı olduğu vurgulanıyordu. Bunun benzerini Mısır'da görmüştüm. Caddenin bir tarafında kilise varsa Müslümanlar hemen karşısına bir cami yapmayı ihmal etmiyorlardı. Balkanlarda da minare boylarının aşırı uzun olması bölgenin İslami kimliğini vurgulama amacı taşıyordu. Semboller savaşı olarak nitelenen bu durum bir

nevi psikolojik savaş ve üstünlük amacı taşıyordu. Camiye gelerek bir müddet dinlendim ve İkinci namazını beklemeye başladım. Elimdeki saate göre henüz vakit girmeden cemaat yaptılar. Herhalde benim saatim yanlış diyerek namaza durdum ve kıldıktan sonra çıktım. Ancak dışarıda beklerken minareden ezan okunmaya başladı. Şaşırarak tekrar içeri girdim ve bir müddet bekledikten sonra tekrar namaza kıldık. Sonradan anladım ki Ramazan ayında öğle vaktinde kaylule yaptıkları için Öğle namazını İkinciye yakın bir vakitte cemaatle kılıyorlar ve bir müddet bekleyerek vakit girdikten sonra İkinci namazını kılıyorlardı. Namazdan sonra otele dönüp biraz dinlendim ve iftar edebilmek için dışarı çıktım. Ancak sokaklar bomboştu ve restoranların çoğu kapalıydı. Bilenler bilir tek başına iftar yapmak dünyanın en hüzünlü şeylerden biridir. Ben ise yabancı bir ülkede Ramazan ayının ilk iftarında boş sokaklarda tek başıma iftar yapacak bir yer arıyordum. Ezana yakın iftar yapacak bir yer buldum ve biraz da kazıklanarak bir şeyler yedim. Akşam namazından sonra Zeytûne Camii'ne geçerken ne zamandır çay içmediğimi fark ettim ve camiinin hemen yanındaki çay ocağına oturdum. Çaycının tavsiyesi ile bademli çay istedim. Kavrulmuş ve kabukları soyulmuş bademler bardağın içinde çayla birlikte servis ediliyordu. Çay içerken ya da en sonunda bu bademleri yiyordunuz. Pek hoşuma gitmese de farklı bir deneyimdi. Güzel bir teravih namazı sonrası biraz yürüyüş yaparak otele geçtim.

Beşinci Gün

olan bu sokaklar ikindiden sonra canlanacaktı.

Kayrevân aslında İbâdiler için de önemli bir şehirdi. Kuzey Afrika'da İbâdilîğin yayılmasındaki en önemli isimlerden biri ve ilk davetçi olan Seleme b. Sad'ın Kayrevân için

“İbâdilîk Kayrevân'a bir gün hakim olsun, sonrasında ölümü umursamam.” dediği aktarılmaktadır. Seleme'nin davet esnasında buraya uğradığı bilinmektedir. Nitekim bu bölgeden seçerek Basra'ya, İbâdilerin ikinci imamı Ebû Ubeyde'nin yanına eğitim almaları için

gönderdiği hameletü'l-ilm grubunun önemli isimlerinden birini buradan seçmişti. O kişi ise Rüstemilerin kurucusu Abdurrahman b. Rüstem idi. Babasını kaybetmesi üzerine Abdurrahman'ın annesi Kayrevânî bir adam ile evlenmiş ve buraya yerleşmişlerdi. O da gençliğini burada geçirmiş, Seleme ile karşılaştıktan sonra İbâdîliği benimseyerek Basra'ya gitmişti. Basra'da beş arkadaşı ile birlikte 135-140 yılları arasında Ebû Ubeyde'nin meclisinde eğitim gören davetçi ekibi sonrasında Kuzey Afrika'ya dönmüş ve Ebu'l-Hattâb liderliğinde bir İbâdî imameti kurmuşlardı. Trablus'tan sonra hakim oldukları ikinci şehir ise Kayrevân olmuştu. Abdurrahman ise bu şehrin valisi olarak atanmıştır. Hicrî 141 yılında alınan şehir 144 yılında gelen Abbâsî ordularının İbâdî imametini yıkması üzerine Abbâsîlerin eline geçmiştir. Günümüzde ise şehirde İbâdîlere ait herhangi bir kurum ya da yapıya rastlayamadım. Şehirde İbâdîler varsa bile onların sayısı da yok denecek kadar azdır.

dar sokaklarından geçerek otele geçtim.

Altıncı Gün

Sanırım gezimin istifadesi en az günü bugün oldu. Nitekim Kayrevân'dan Cerbe'ye direkt araç yoktu. Ramazan ayı olduğu için genel olarak bütün sefer sayılarında azalma vardı. Zaten beni her gören Ramazan ayında buraları gezmeye gelmiş olmama şaşırıyordu. Burada birgün daha kalmamak için Medn'nin şehrine giden bir otobüse bindim. Orası Cerbe'ye daha yakın olduğu için oradan bir sefer bulacağımı ümit ediyordum. İndiğimde Cerbe'ye olan seferlerin bittiğini söylediler. Bilmediğim bir şehirdeydim ve gidecek yerim yoktu. Bir ümit diye beklemeye başladım. Bir müddet sonra benim gibi birkaç arkadaş buldum ve birlikte bir araca binerek Cerbe adasına doğru yola çıktık. Romalılar devrinden kalma denizin ortasından geçen bir yol üzerinden adaya vardık. Cerbe'deki arkadaşlar bana kalacağım nezih bir otelin konumunu atmışlardı. Otel adanın merkezi sayılan Havmetü's-Sûk bölgesinde yer alıyordu. İndiğim yer olan Meydûn bölgesi oraya uzak olduğu için ayrıca taksi tutarak otele geçtim. Eşyalarımı otele bırakarak dolaşmaya çıktım ancak etrafı pek bilmediğim için kısa bir turdan sonra döndüm. Ada olduğu için ufak olacağını düşündüğüm bu yer aslında o kadar küçük bir yer değildi. 500 km² üzeri yüz ölçüme sahip ada Mağrib karasularının en büyük adasıydı.

Cerbe adası İbâdîler için önemli bir mekan. Çünkü tarih boyunca bu ada İbâdîlerin Kuzey Afrika'da bulunduğu üç temel mekandan birisi olmuştu. Diğer ikisi ise Libya'da Cebel-i Nefûsa bölgesi ve Cezayir'deki Mîzâb vadisiydi. Erken dönemlerden itibaren İbâdî nüfusa ev sahipliği yapan bu ada, İbâdîlerin anlattığına göre bir dönemler yüzden doksandan fazla İbâdî nüfus barındırıyormuş. Ada stratejik konumu sebebiyle Kartacalılar, Romalılar ve Bizanslılar gibi farklı devletlerin ilgisini çekmiş, Hicrî 47 yılında Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra da el değiştirmeye devam etmiştir. Turgut Reis tarafından alınan ada uzun bir müddet Osmanlı egemenliğinde kalmış. Adada on dokuzuncu asırdan itibaren azalmaya başlayan İbâdîlik günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş durumdadır.

İbâdilerin Kuzey Afrika'da halen bulundukları üç yerden biri olarak zikredilen Cerbe'de İbâdilik şu an için baskın bir mezhepten ziyade bir kültür olarak kalmış durumdadır. Adanın stratejik konumu ve buradaki İbâdilerin Cezayir'e göre diğer kültürlerle daha açık olması İbâdilerin çoğunluk olan Mâlikîler arasında erimesine yol açmış, İbâdilerin de kendilerini muhafaza edecek bir üst yapılarının olmayışı çözülmeyi hızlandırmıştır.

Oruçluydum ve nerede iftar açacağıma dair bir fikrim yoktu. Beni karşılayacak olan İbâdiler bu durumu benden önce düşünmüşlerdi. Beni arayarak akşam namazı için yakında bir camiye gitmemi, oranın imamını tanıdıklarını ve bana iftar ikram edeceğini söylediler. Akşam namazı için oraya vardığımda dışarıda beni bekleyen birini buldum. İmamın görevlendirdiği bir kişi dışarıda beni bekliyordu ve beni alarak imamın yanına götürdü. Burada adet olduğu üzere camide hurma ve süt ile iftarımızı açtık. Namazı kıldıktan sonra başta beni karşılayan arkadaş motoruyla beni bir lokantaya götürdü. İftarımı yaptıktan sonra ödemeye geçtiğimde paramın ödendiğini söylediler. Ben de teravih için aynı camiye geçtim. Namazdan sonra dinlenmek için otele döndüm. Yarının programı için gerekli görüşmeleri yaparak istirahate çekildim.

Yedinci Gün

Sabah kalktığımda Mahfuz Dahmân'ı beni almak için otele gelmiş buldum. Mahfuz hoca Cerbeli, zamanında ticaret yapıyormuş. Şimdi ise emekli. Adadaki İbâdî eserler ile ilgili bir isim. Eşyalarını alarak otelden çıkış yaptım. Buraya gelmekteki amaçlarımdan biri Ca'birî'nin de tavsiyesi olduğu üzere İbâdî fıkhnın muasır isimlerinden Mühennâ b. Ömer et-Tivâcinî ile görüşmekti. Yüksek lisans tezimde hocanın yazdıklarından faydalanmışım. Mahfuz hocaya

önceden Tivâcinî hocayı ziyaret etme isteğini söylemişim, o da hocayı arayarak benim için görüşme ayarlamıştı. Sabah ilk olarak Tivâcinî'nin evine gittik. Sağ olsun bizi güzelce karşıladı. Bir buçuk saate yakın sohbet ettik. Özellikle Cerbe'nin bir zamanlar İbâdilik için önemli bir merkezken bugün neden bu halde olduğunu konuştuk. İbâdiliğin Kuzey Afrika'daki seyrine baktığımızda on dokuzuncu yüz yıla kadar Cerbe'nin Cezayir İbâdilerini beslediğini, alim

gönderdiğini ve kendi alimlerini yetiştirdiğini görmekteyken bu tarihten sonra işler tersine dönmektedir. Mizab vadisi ıslah hareketleri ile ortaya çıkmakta ve kendi yetkin alimlerini çıkartmakta, Cerbe ise İbâdilik açısından bir nevi çöküş dönemine girmektedir. Günümüzde de bu durumun kaçınılmaz devamı yaşanmaktadır. Mizab bölgesi Kuzey Afrika'da İbâdiliğin organize olmuş temsilcisi konumundayken Cerbe'de İbâdilik birkaç köy ve birkaç mescidden

öteye gidememektedir. Zamanında yüzde doksanlar ile ifade edilen İbâdî oranı bugün yüzde onlara bile ulaşamamaktadır. Bir müddettir Cerbe'de Azzâbe (İbâdiler dini ve sosyal kurumu) nizamının aktif olmamasını bu durumun hem sebeplerinden hem de sonuçlardan biri olarak saymak mümkündür. Nitekim Cerbe'de Azzâbe'nin bitişini Câbirî'nin hocalarından Sâlim b. Yakûb ile bitirenler olduğu gibi daha öncesine götürenler de bulunmaktadır. Tivâcinî'ye bugün Cabirî'nin Azzâbe reisi gibi algılanıp algılanmadığını sorduğumda böyle bir hususun olmadığını belirtti. Tivâcinî'nin portakal ve limon ağaçlarıyla dolu bahçeye sahip evinden çıktuktan sonra Cerbe'deki İbâdî mescitlerini

gezmeye başladık. Ben Cerbe'de medfun bulunan İbâdî alimlerin kabirlerini görmek istiyordum. İlk durağımız on altıncı yüz yıl alimlerinden Ebû Süleymân Dâvûd b. İbrâhîm et-Telâtî'nin Mescidi ve yakınındaki kabri oldu. Telâtî, Turgut Reis tarafından öldürüldüğü için İbâdilerin

Osmanlı'ya karşı olumsuz bakmasına sebep olmuştu. Camideki tanıtım tablosuna dahi Turgut Reis tarafından öldürüldüğü yazılmıştı.

Gün içinde İbâdilerden kalan birçok farklı mescid ve yapı gezdik. Buradaki İbâdiler tarafından restore edilen yapıların bir kısmı kimliği belirsiz kişiler tarafından tahrip ediliyormuş. Girdiğimiz bazı mescitlerin mihrapları tahrip edilmiş, hatta bazılarında kazı yapılmıştı. Mahfuz hoca bunlardan bazılarının zarar verme kastıyla, bazılarının ise hazine arama amacıyla yapıldığını söyledi. Bu camilerin bu şekilde bakımsız kalmasında artık yerleşim yeri olmayan yerlerde bulunmasının da önemli bir payı olduğunu düşünüyorum. Eskiden yerleşim yeri olan yerler bugün metruk halde kalmış. Mahfuz hoca bir ara gezerken bir mescidin Mistavâilere ait olduğunu, bu mescidin ise Vehbîlere ait olduğunu ve bu kadar yakın, bir arada yaşadıklarını söyledi. İlk başta anlayamadım. Sonradan fark ettim ki bu adada yaşayan Nükkârîler için Mistavâî kelimesi kullanılmaktaydı. Adada yaşayan Nükkârîler, bu ismin yaptığı olumsuz çağrışımlar sebebiyle Berberî kabile isimlerinden olan Mistavâî ismini kullanmayı tercih etmişler. Eskiden kesin bir ayırım olmamakla birlikte adanın kuzey doğusunda Mistavâîler, güney batısında ise Vehbîler yaşarmış. Bu ayırım Rüstemîler ikinci imamı Abdulvehhâb'ın başa geçişiyle alakalı tartışmanın bir ürünüydü. Kısaca bahsetmek gerekirse onun başa geçmesini kabul etmeyenler Nükkârî, onaylayanlar ise Vehbiyye olarak isimlendirilmiş, sonrasında bu ayırım bazı fikir ayrılıklarını da beraberinde getirerek mezhep içi bölünmeye kadar gitmişti. Bu ayırımın izlerini Cerbe'de görmek mümkündü. Günümüzde artık Nükkârîlerin yaşayıp yaşamadıkları tartışma konusu olmaya devam ediyor.

Bugün uğradığımız diğer bir önemli mekan Bâsî ailesine ait Bâsî Câmîisi idi. Minarenin yuvarlak oluşu dolayısıyla Türk döneminde yapıldığı anlaşılan bu cami uzun bir restoreden çıkmak üzereydi. Cami zamanında bir medrese olarak kullanıldığı için kalın bir duvarla çevrili avluda öğrencilerin eskiden ders gördükleri ve konakladıkları odalar yer almaktaydı. Adanın önemli ailelerinden birisi olan bu aile zamanında mescidin yapımını üstlendiği gibi şimdi de mescidin restoresini üstlenmiş durumdaydı. Aile üyelerinden biri faal olarak restorede çalışıyordu. Kendisiyle tanıştık. Okuyamadıkları bazı Osmanlıca belgeler varmış, onlarla alakalı benden yardım istedi. Elimden geldiğince yardımcı olmaya çalıştım.

Gün içinde uğradığımız diğer bir yapı ise Romalılar tarafından yapılan ve Osmanlılar tarafından restore edilen Gazi Mustafa Paşa Kalesi idi. Kale denize nazır konumuyla uzun yıllar denizden gelen düşmana karşı gözetleme ve koruma vazifesi görmüş. Günümüzde ise ücretle girilen bir müze olarak işlev görüyor. Şehri gezerken bir

caminin ismi dikkatimi çekti. Yanlış görüp görmediğimi teyit için yaklaşık caminin isminin gerçekten Türk Câmîisi olduğunu gördüm. Osmanlılar tarafından yaptırılan bir camiye bu ismi vermişler. Etrafta ufak ufak ve benzer stilde birçok cami bulunmaktaydı. Bugünkü son ziyaretimi İbâdîlik çalışmaları için önemli bir kurum olan Bârûniyye Kütüphanesi'ne yapmak istiyordum. Bârûniyye

Kütüphanesi için Cerbe'de İbâdî eserlerini barındıran en büyük kurum demek yanlış olmayacaktır. Aynı şekilde burası da bir aile müessesiydi ve hazırladığı fihrist sayesinde İbâdîlik araştırmacılarına büyük kolaylıklar sunmaktaydı. Eskiden burası biraz daha kırsal bir kesimde ve ufak bir binadaymış. Cerbe'yi ziyaret eden Umman Müftüsü Halîlî kütüphanenin ve içindeki eserlerin kötü durumunu görünce oradakileri azarlamış ve burası ile daha fazla ilgilenilmesini istemiş. Bunun üzerine merkezde bulunan ve hali hazırda kullanılan bina Ummanlılar tarafından satın alınmış. Geri kalan işler ise buradaki İbâdîler tarafından üstlenilmiş. Hali hazırda buranın sorumluluğu aile üyelerinden birisi olan Saîd Bârûnî tarafından üstlenilmiş

durumda. Bizi karşılayıp bilgi veren de kendisi oldu. Kütüphane ve yaptıkları çalışmalar hakkında bilgiler verdi. Her gittiğim önemli kurumda olduğu gibi burada da ısrarla doldurmamı istedikleri anı defterini verirken yakın zaman öncesinde burayı Türkiye Büyükelçisi Ahmet Misbah Demircan'ın ziyaret ettiğini söyleyerek onun yazmış olduğu sayfayı gösterdi. Ben de alarak bir şeyler yazdım.

Gün artık akşama yaklaşıyordu ve iftar vaktine az kalmıştı. Bu gece Kâsım b. Yahyâtin'in evinde misafir olacaktım. Mafhuz hoca beni arabasıyla Kâsım hocanın köydeki evine bıraktı. Bu bölgede birkaç İbâdî köyü bulunmaktaydı. Kâsım hoca bu köylerden birinde imamlık yapmaktaydı. Köye varınca ikindi serinliğinde çıkarak bir müddet dolaştık. Burada hava erken ısınmaya başladığı için Mart ayının başları olmasına rağmen çiçekler açmış ve tam bir bahar havası vardı. Hocanın bulunduğu yer Cerbe'de yaşamış on birinci yüz yıl alimlerinden Muhaşşî (Hâşiyeci) lakaplı Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Ebî Sitte'nin kabrine yakın bir bölgedeydi. Çokça haşiyeye yazması dolayısıyla bu ismi alan Muhaşşî önemli İbâdî eserlerinden birçoğuna yazdığı haşiyeler ile tanınmaktaydı. Cerbe doğumlu olan Muhaşşî ilk eğitimini burada aldıktan sonra Mısır'a gitmiş, uzun bir müddet orada kaldıktan sonra memleketine dönmüştür. Fıkıh

başta olmak üzere hadis, tefsir ve akide alanında birçok esere haşiyeye yazmıştır. İftar öncesi onun kabrine gitmeyi rica ettim. Hoca da sağ olsun beni alarak götürdü. İbâdîlerin eskiden yaşadığı birçok yer gibi burası da yerleşim yerinden uzakta, kırsal bir alanda bulunuyordu. Yakın bir bölgede bu zatın ailesine nispetle isimlendirilmiş Bû-Sitte Camii bulunmaktaydı. Ayrıca bulunduğumu yere yakın köylerden biri ise Muhaşşî'nin hocası Ebû Muhammed Abdullah b. Saîd es-Sidvîkşî'nin (ö. 1068) köyü olan Sidvîkş köyü idi. O da öğrencisi gibi birçok farklı esere

haşiye yazmış bir alimdi. Sidvikşi de aslen buralı olup eğitimini büyük oranda Mısır'da almıştır. Hac için gittiği hicazda vefat etmiştir. Fıkıh ve belagat alanında farklı eserler üzerine yazdığı haşiyeleri vardır. Bu iki alim benim tezimde ele alacağım son iki alim idi. Bu alimler ile birlikte Cerbe'de ilmî üretim büyük oranda durmuş ve sonrasında Kuzey Afrika İbâdîlerinin ilim merkezi Cerbe'den Mizâb vadisine doğru kaymıştı.

Kâsım hocanın anlatımı eşliğinde bölgede biraz dolandıktan sonra iftar için evine geçtik ve iki ufak oğlu ile birlikte iftar yaptık. Çocuklar Türk dizileri izledikleri için beni görmekten çok mutlu olmuşlardı. İftar sonrası Kâsım hoca ile birlikte camiye giderek arkasında teravîh kıldık. Burada Hafs, Verş ve Kâlûn kıraatleri okunmaktaydı. Uzun zaman sonra Fâtiha dinlerken meliki yerine mâliki okunuşunu duymak kendimi Türkiye'de hissettirmişti. Camide kimin İbâdî olup kimin olmadığı anlaşılmamaktaydı. Bazı köyler İbâdî olarak bilinse de iki grup da birbirinin arkasında namaz kılmaktaydı. Bu konuda da Cezayir'dekilere göre daha ılımlı bir tavırları vardı. Namazdan sonra eve geldiğimde çocukların olmadığını gördüm. Rahat etmem için anneleriyle birlikte akrabalarına gitmişler. Bu durumdan rahatsız olduğumu belirttim ancak Kâsım hoca buna alışkın olduklarını ve rahat etmemi söyledi. Kendisiyle biraz sohbet ettim. Bu köyden dahi Filistin meselelerini dikkatlice takip ediyorlardı. Türkiye'den ise ümitvar idiler.

Sekizinci Gün

Bugün nasip olursa alimlerin kabirlerini ziyarete devam edecektim. Sabah Mahfuz hoca beni almak için geldi ve arabasıyla dolaşmaya çıktık. Bugünkü ilk durağımız onuncu asır alimlerinden fakih ve tarihçi Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Saîd eş-Şemmâhî'nin (ö. 928) kabri idi. Şemmâhî'nin *Kitâbu's-Siyer* isimli tabakât eseri Kuzey Afrika'daki İbâdî tarihi açısından en önemli kaynaklar arasındaydı. Tezimde en çok faydalandığım kaynaklardan biri bu eserd.

Kabrinin etrafı çevrelenmemiş, sadece baş kısmına adının yazılı olduğu bir taş dikilmişti.

Buradan çıktıktan sonra yeni bir mekana geçtik. Burası yer altında bir mağaraydı. İbâdîler, Rüstemîler yıkıldıktan sonra bir müddet dağınık halde yaşamışlardı. Bu dönemde İbâdî alimler halkın dini bilgi ihtiyacını karşılamak için bir eser kaleme almak istemiş, saklanarak yaşadıkları için kendilerine Emcmâc isimli bu mağarayı seçmişler ve burada on cildi aşkın olduğu söylenen *Divânu'l-Gâr* / *Divânu Eşyâh* isimli divanı kaleme almışlardı. Beşinci asırda yazılan ve yazıldığı mağaranın ismi ile anılan bu divanın bugün günümüze bir miktar ulaşmış, bazı yazmalar üzerinde ise hala çalışmalar yapılmakta. Aktarılan bilgilere yedi alim tarafından kaleme alınan bu divan toplamda on iki cüzden oluşmaktaymış. Özetle bu divan İbâdîlerin Mağribdeki toplu telif örneklerinin ilk ve en önemli örneklerinden biridir. Mağarayı ziyaret ettikten sonra zamanında bölgenin mahkeme olarak

kullanılan mescidlerinden biri olan Beni Lâkin mescidine uğradık. Zamanında buradaki alimler mescidlerde ders verdiği gibi halkın şikayetlerine de burada bakarmış.

Bugün uğradığımız diğer bir Câmî ise aynı zamanda medrese olarak kullanılmış olan ve el-Câmiu'l-Kebîr olarak da bilinen Ebî Misvâr Camii idi. Camiinin kitabesinde yazdığına göre bu mescidin yapımına hicrî üçüncü asrın sonlarında Ebû Misvâr tarafından başlanmış, dördüncü asrın ortalarında onun oğlu Fusayl Zekerîyyâ tarafından tamamlanarak aynı zamanda bir medrese vazifesi görmüştür. Camiinin etrafı eskiden medresenin

sınıfları için kullanılan odalar ile çevrilmiş durumdaydı. Bu mescidlerin çoğu sadece namaz vakti açıldığı için genelde buaralara girme imkanı bulamadık. Mahfuz hoca her gittiğimiz yer hakkında bana bilgi vermeye çalışıyordu. Akşama doğru uğradığımız bir yerde bu camiye tamamlayan Fusayl'ın kabrini de göstermişti.

Bugünkü gezimizin son durağı önemli İbâdî alimlerinden biri olan ve aslen Cebel-i Nefûsalı olmakla birlikte burada yaşayıp vefat eden Ebû Tâhir İsmâil b. Mûsâ el-Citâlî'nin (ö. 750) kabri

idi. Kabir, Ebî Misvâr Camii'nin karşısındaki açık kabristanda bulunuyordu. Citâlî, *Kavâidü'l-İslâm* isimli akîde-fıkıh eseri ve İhyâ benzeri *Kanâtirü'l-Hayrât* isimli ahlak-tasavvuf eseri ile bilinmektedir. Bir iki kabir yanında ise on ikinci yüz yılın önemli İbâdî alimlerinden Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Muhammed el-Mus'abî'nin (ö. 1173) kabri bulunmaktaydı. Mus'abî, Mizâb doğumlu olmakla birlikte sonrasında ilim öğrenmek için Cerbe'ye gelmiş, akabinde Mısır'a gitse de tekrar Cerbe'ye dönmüş ve adanın müftüsü olmuştur. İbâdî alimlerinin birçoğunda olduğu gibi kaleme aldığı eserlerin büyük çoğunluğu hala mahtut halde bulunmaktadır.

Bugün artık Cerbe'den dönmeyi düşünüyordum. Mahfuz hoca adanın etrafında bir tur attırdı, adanın havaalanını gösterdi. Gezerken ufak bir abide gördüğümüzde Mahfuz hoca bana buranın hikayesini anlatmaya başladı. Eskiden şu an bulunan bu anıt yerine kafataslarından yapılmış bir burç bulunmaktaymış. Kafatası burcu isimli bu anıt Turgut Reis tarafından adaya saldıran İspanyolların kafataslarından yapılmış. Turgut Reis, adaya saldıran İspanyol

donanmasını yendikten sonra buraya saldıracak olanların kendi akıbetlerini görmeleri için yaptırdığı bu burç bugün bulunmuyor. Çünkü Beyler döneminde İspanyol kralının özel isteği ile kafatası burcu kaldırılmış ve yerine bugün hala bulunmakta olan bu anıt yapılmış.

Adanın etrafında biraz dolandıktan sonra merkeze geldik. Orada bir camide İbâdî imamın arkasında namaz kıldık. Arkasındaki cemaatin çoğunluğu Mâlikî mezhebine mensup durumdaydı ve muhtemelen imamın mezhebini dahi bilmiyorlardı. Daha doğrusu bunu umursamıyorlardı. Burada Cezayir'dekilerin çekingenliğinin aksine iki mezhep mensupları birbirinin arkasında rahatça namaz kılıyorlardı. Sonrasında caminin yanında yer alan ve içinde bolca İbâdî eseri bulunan kütüphaneyi ziyaret ettik. Vakit akşama yaklaştığı için Mahfuz hoca evine geçecekti. Ben ise otobüsü bekleyeceğim için merkezde kalacaktım. O vakte kadar beklemem için yazıhanesinin anahtarını bana verdi ve çıkarken anahtarı bırakıp kapıyı çekmemi söyledi. İftara doğru Kâsım hoca arayarak nerede iftar yapacağımı sordu. Bilmediğimi söyleyince ısrarla beni tekrar evine çağırdı. Mesafe uzaktı ve hocanın aracı olmadığı için beni alması mümkün değildi. Oralarda olan bir arkadaşından rica etti ve o arkadaş

beni eve kadar getirdi. Yolda kendisiyle sohbet ederken mezhebini sordum. O ise önceden İbâdî olduğunu ancak sonrasında araştırarak Mâlikîliğe geçtiğini söyledi. Herhangi bir tahsili olup olmadığını sorduğumda olmadığını söyledi. O zaman fark ettim ki okullarda Mâlikî müfredatının takip edilmesi, Tunus'ta çoğunluğun o mezhebe mensup olması ve İbâdîliğin kendilerine ait bir eğitim kurumunun olmaması vb. sebepler İbâdîlikten Mâlikîliğe geçişi hızlandırmaktaydı. Böyle giderse zaten iyice azınlık durumuna düşen İbâdîler yakında yok olmaya doğru gidecekti. İftardan sonra yatsıyı kılarak bir taksiyle otogara geçtim. Doksanlı yıllardan kalmış gibi duran bir otobüsün birkaç saat gecikmeli gelmesiyle binerek başkent Tunus'a doğru yola çıktık. Adaya gelirken kara yolundan gelmiştik, dönüşte ise feribot ile adadan ayrıldık.

Dokuzuncu Gün

Sabah Tunus'a indikten sonra Ferhât Ca'birî ile görüşmek için Abdulaziz b. Zikrî'yi aradım. Ca'birî'nin bugün müsait olmadığını, yarın Cuma namazına gelebileceğini söyleyince Arûsî hocayı arayarak Benzert'e geçtim. Hocanın işlettiği kırtasiyeye gelerek burada çalışmaya başladık. Gerek gün boyu gerek teravihten sonra uzun benim tezim ve İbâdîlik üzerine konuştuk. Zamanında belge olması için Cerbe'deki her bir İbâdî eserini fotoğraflayıp tanıtım kartelası hazırlamışlar. Bana bunları gösterdi. Ayrıca hocanın bilgisayarında çok fazla yazma eser bulunuyordu. Bunların bir kısmı İbâdî eserlere ait iken bazıları farklı alanlardaydı. Osmanlıca yazılmış birkaç meal bile vardı. Hoca tabi ne yazdığını anlamıyordu. Eserler bakmakla bitecek gibi değildi ama özellikle işime yarayacağını düşündüğüm eserlerin birçoğuna göz atmaya çalıştım. Matbu eserlerin pdf'lerinden bir kısmını da kendi hard diskime aldım.

Bugün iftarı hocanın evinde yaptık. Çarşıdaki tarihi bir camiide teravihi kıldıktan sonra çay içmek için bir yere oturduk. Yakınlarda Şii bir grubun oturduğunu gördük. Onlar hocayı davet edince beraber onların masaya geçtik. Birkaç saat onların yaptıkları tartışmaları izledim. Zaman zaman

tansiyon yükselse de genelde seviyeli bir tartışmaydı. Eve geçerek bir müddet daha İbâdîlik üzerine konuştuktan sonra istirahate çekildim.

Onuncu Gün

Bugün sabah bir müddet hoca ile çalıştıktan sonra vedalaşarak başkent Tunus'a döndüm. Cuma namazı için Ca'birî ile görüşürüm umuduyla Hentâti Camii'ne geldim ancak kendisi rahatsızlığı sebebiyle cumaya gelmemişti. Namazı kıldıktan sonra Zeytûne Camii'ne geçtim. Genelde bir yerden ayrılmadan önce bu şekilde benim için özel mekanlara uğramayı seviyordum. İkinci Cuma için insanlar yavaştan toplanıyordu. Ben ise yola çıkacağım için iki rekat namaz kılarak ayrıldım. Cezayir'e gidecek taksilerin olduğu yere gelerek bir taksi ile anlaştım. Bir müddet bekledikten sonra bir yolcunun daha gelmesiyle yola çıktık. Sınıra yaklaştıkça çıkışta yaşadıklarımı düşünmeye başladım. Düşündüğüm gibi de oldu. Tunus sınırından sorunsuzca çıktım ancak Cezayir sınırına girişte yine problem oldu. Cezayir'den kısa bir müddet önce çıkmıştım ve gri pasaportum dolayısıyla vize almadan tekrar girmek istiyordum. Tez için geldiğimi söylemek istemiyordum çünkü söylediğim anda işler karışacak ve çok daha fazla soruya muhatap olacaktım. Gezmek için geldiğimi söylediğimde ise ortada garip bir durum oluyordu. Nitekim Cezayir'de üç ay kaldıktan sonra gecikerek çıkmış ve on gün sonra tekrar dönüyordum.

Ayrıca Ramazan ayı olmasına rağmen gezmeye geldiğimi söylüyordum. Kara sınırını genelde Tunus ve Cezayir vatandaşları kullandığı için elinde hizmet pasaportu olan bir Türk'ün buradan geçmesi garip karşılanıyordu. Bir müddet sınırda beklettikten sonra damgayı vurarak geçişime izin verdiler ve Cezayir tarafına geçtik. Ramazan sonuna kadar Cezayir'de kalıp bayrama Türkiye'ye dönecektim inşallah.

Sonuç ve Değerlendirme

Küçük bir Akdeniz ülkesi olan Tunus; Roma döneminden İslam medeniyetine uzanan tarihi mirası, çöl, deniz ve yeşili buluşturan doğası ve Türkiye ile benzerlik gösteren toplumsal tecrübeleriyle dikkat çekici bir coğrafyadır. Zeytûniyye gibi köklü bir ilim merkezine ev sahipliği yapması, Tunus ve Kayrevân gibi İslam tarihi açısından önemli şehirleri içinde barındırması ve Osmanlı dönemiyle perçinlenen gönül bağımız, bu ülkeyi bizler için daha da önemli kılmaktadır.

Tunus'ta İbâdîlik: Mevcut Durum ve Gözlemler

Tunus bunların yanı sıra İbâdî mezhebi mensuplarının Kuzey Afrika'da halen yaşadığı üç ülkeden biri olarak bilinmektedir. Seyahatimiz boyunca yaptığımız incelemeler, Tunus'taki İbâdî varlığının günümüzde görünür bir mezhep olmaktan ziyade, daha çok kültürel bir öğeye dönüştüğünü göstermiştir. Ülkedeki İbâdî nüfusu tam olarak bilinmese de toplumsal hayatta yüksek bir sayıya ulaşmadıkları görülmektedir. Bu noktada öne çıkan temel bulgular şunlardır:

- Kurumsal Eksiklik: Tunus İbâdîlerinin en büyük sorunu, toplumu bir arada tutacak güçlü bir kurumsal yapıdan ve etrafında toplanabilecekleri karizmatik bir liderden yoksun olmalarıdır. Cezayir'deki İbâdî kimliğini koruyan *Azzâbe* teşkilatı gibi yapıların Tunus'ta zamanla etkinliğini yitirmesi, bu topluluğun çözülmesine neden olmuştur.

- Coğrafi ve Sosyal Faktörler: Cezayir İbâdîleri çöl bölgelerinde daha kapalı bir hayat sürerek kimliklerini koruyabilmişken; Tunuslu İbâdîlerin yaşadığı Cerbe Adası, stratejik konumu ve turizm potansiyeli nedeniyle dış dünyaya hep açık kalmıştır. Bu durum, İbâdîlerin çoğunlukta Mâlikî toplumuyla daha fazla kaynaşmasına ve zamanla asimile olmalarına zemin hazırlamıştır.

- Eğitim Meselesi: Kendilerine ait bir eğitim sistemi ve eğitim kurumlarının bulunmaması, genç kuşakların farklı ekollerin etkisiyle mezhebi kimliklerinden uzaklaşmasını hızlandırmıştır.

Başkent Tunus'un en merkezi noktalarından birinde yer alan Hentâtî Mescidi, halkın tamamı tarafından bilinmese de İbâdîliğin şehirdeki varlığı açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bugün gelinen noktada İbâdîlik, Cerbe Adası'nda bilinir olsa da ülke genelinde etkisini büyük oranda yitirmiş, kültürel bir zenginlik seviyesine gerilemiştir. Tarihi süreçte adanın yüzde doksanına ulaşan İbâdî nüfus bugün adada çoğunluğu oluşturmaktan uzak bir seviyededir. Aynı şekilde tarihi süreçte yetiştirdiği alimler ve onların kaleme aldığı eserler sayesinde Kuzey Afrika İbâdîliğinin lokomotif konumunda olan Cerbe Adası bu konumunu Cezayir'in Mizâb bölgesine çoktan devretmiş durumdadır.

Cerbe Adası sahip olduğu sayısız tarihi eser, kütüphanelerindeki kıymetli yazma eserler ve yetiştirdiği alimlerle hala büyük bir ilmi hazine sunmaktadır. Bu bölge İbâdîlik araştırmacıları ve mezhepsel dönüşümleri sosyolojik ve kültürel açıdan incelemek isteyen ilim adamları için keşfedilmeyi bekleyen bir çalışma alanı olmayı sürdürmektedir. Adada bulunan İbâdîlere ait tarihi eserlerin korunmayıp kaybolmaya mahkum edilmesi durumunda bu tarihi mirasa ilişkin bilgilere ulaşmak zorlaşacaktır. Bu sebeple kimi kaybolmaya kimi yıkılmaya yüz tutmuş bu eserler koruma altına alınarak aslına uygun bir şekilde kullanıma kazandırılmalıdır.